

Komu spominek postaviti?

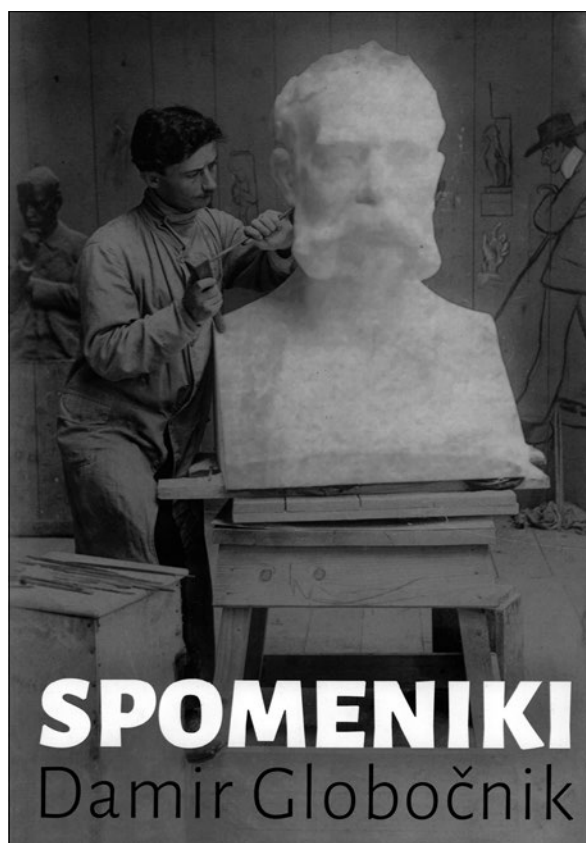
Damir Globočnik: *Spomeniki*. Ljubljana: Revija SRP, 2022. 492 strani.

Avtorja, umetnostnega zgodovinarja in zgodovinarja Damirja Globočnika bralci te revije zelo dobro poznamo, saj je s svojimi prispevki pogost gost njenih strani. O nekaterih spomenikih, ki jih opisuje v svoji najnovejši knjigi, smo lahko brali tudi v Zgodovini za vse.

V 30. poglavjih se avtor poda na popotovanje med spomeniki, ki smo jih Slovenci svojim (in tujim) imenitnejšem postavljali (in večinoma tudi postavili) v slabem stoletju od leta 1852 do 1945. Med njimi najdemo največ svečnikov muz – pesnikov, skladateljev in pisateljev, sledijo svetniki in svečniki, bolj za začimbo pa je kakšen vladar, vojak in (celo) športnik.

V drugi polovici 19. stoletja smo slast postavljanja »javnih« spomenikov nekako boječe odkrili z osmimi projekti – s kar tremi Prešerni in po enim Knobleharjem, Slomškom, Grünom, Levstikom in Barago, v prvi polovici 20. stoletja pa smo se dokončno spustili z vajeti in uresničili kar 20 projektov (od 22 načrtovanih).

Sodobniki so se bili večinoma še sposobni dogovoriti o tem, kdo izmed rajnih velikanov bi si zaslužil posebno počastitev v spominu bodočih rodov, zapletlo pa se je že pri izvedbi – naj mu postavimo nagrobnik (najbolj »izvirna« počastitev), spominsko ploščo na ustrezni (rojstni, bivalni, smrtni) hiši ali kip na kakem primernem mestu, gremo raje v »veliki komplet« (zberemo denar za vse troje)? Tovrstna dilema je dostojanstvene odbornike zaposlila vsaj za nekaj mesecev (če ne let), dodaten čas pa je terjalo zbiranje sredstev (s priljubljenimi bésedami, koncerti, prodajo razglednic, preprostim »fehtanjem«) in izbor tehnike ter izvajalca/ustvarjalca. Spomenik, ki je prestal takšno kalvarijo, pa žal še ni bil »rešen« – z odkritjem je bil izpostavljen kritičnemu očesu javnosti, posmehu, žolčnemu na-

sprotovanju in gverilskim akcijam političnih, nacionalnih ali umetniških zoprnikov. Dokler ni utonil v anonimnost neme, nespremenljive prisotnosti.

Seveda ni bilo dvoma, da je Prešeren idealen kandidat za spomeniško ovekovečenje, a tudi v njegovem primeru smo Slovenci drobnjakarsko vrtali – ali ne bi morda raje s temi soldi poplačali njegovih dolgov, podprli njegovo revno deco? No, sploh so pa nekateri raje dali za Jelačiča...

Pa Knoblehar – ta je šele bil patron! Je šel po šestih nilskih potovanjih umret v Neapelj in naredil probleme. Ali naj se ga s spomenikom spomnimo v domovini – kje? V rojstnem Škocjanu? V Kartumu, kjer je deloval? V Neaplju, kjer je pokopan? Ga izkopljemo? Prepeljemo domov? Damo denar raje za njegov misijon?

Slomškov primer nas spomni še na drugo razsežnost slovenskih spomenikov – nacionalni predznak, ki se mu v burnem 19. stoletju ni mogel izogniti niti škofov spomenik, nad katerim so si »marburgerski« mestni očetje pilatovsko umili roke in ga namesto na kak mestni trg porinili v cerkev, slovesnost ob

odkritju pa oropali vsega blišča in veselja, udeležil pa se je ni niti Slomškov naslednik Stepišnik.

Pesniško delovanje ni moglo preglasiti niti nacionalne »obremenjenosti« Anastasiusa Grüna, ki so ga s spomenikom na vogalu Križank počastili ljubljanski turnarji – mestna oblast je pokroviteljstvo nad spomenikom seveda odklonila, večinsko slovensko prebivalstvo pa je spomeniku nagajalo od postavitve dalje (demonstracije, mazaške akcije).

Včasih so nam morali oči za veličino naših rojakov odpreti tujci – za prvo, resda sramotno »šuftno« počastitev Jurija Vege (»deščico« na rojstni hiši) so bili zaslužni njegovi dunajski oboževalci, Slovenci (z majhno pomočjo častnikov avstroogrske armade) pa smo poskrbeli za Vegova kipa na idrijski realki in v Moravčah.

Prva ženska s spomenikom je bila Josipina Hočvar, dobrotnica, ki si je počastitev v Radovljici prislužila že zaživa, kar ni čudno, saj naj bi v razne dobrodelne namene zapravila kar 1 milijon kron.

Mestni očetje clevelandski so v 30. letih preteklega stoletja poskrbeli za vihar kozarcu vode, ko so priseljencem – med njimi seveda tudi Jugoslovanom –, dovolili, da del Rockefellerjevega parka spremenijo v »kulturne vrtove« s spomeniki svojih velmož. Naprednejši slovenski izseljenci so od ljubljanske mestne občine dobili v dar Cankarja, s katerim pa se ni strinjal klerikalni del izseljencev in je izsilil (zanje) »sprejemljivejšega« Barago, katerega kip so odkrili kot prvega (1935). Vmes so Cankarja ukradli neznano znani storilci, tako da sta ga prehitela tudi Njogoš in Gregorčič (1936), nov Cankarjev kip, ki ga je izdelal ameriški Slovenec Mafko, pa je bil končno nared leto kasneje.

To nas nekako privede do vprašanja, zakaj sploh postavljati spomenike. Prvi in najbolj iskreni motiv je nekakšna notranja potreba – ker je prav, ker si posameznik to zasluži, sledijo pa seveda bolj »prefrigani« nameni – koristoljubno lizunski in zoprniški. V predzadnjo kategorijo bi sodili spomeniki aktualnim oblastnikom (dinastom), v zadnjo pa spomeniki, za katere se ve, da bodo v okolju poželi več zgražanja kot odobravanja (Grün v Ljubljani, modernistični kip slovenske matere/prirode).

Pri financiranju spomeniki prve skupine žal niso vedno zmagovalci, saj je lažje zbrati denar za spomenik aktualni oblasti, ki ima tudi vzvode, s katerimi lahko »prepriča« potencialne darovalce. Ti spomeniki so ob odkritju ponavadi deležni tudi največje publicitete, kot se je zgodilo ob »kraljevem tednu« leta 1931, ko so v Ljubljani odkrili kip kralja Petra I.

Na prepihu zgodovine spomeniki seveda niso večni. Zlasti ob menjavah režimov so številni izginili ali prepustili mesto drugim. Franc Jožef je v Ljubljani odstopil mesto Miklošiču. Fašisti so se v Kobaridu znesli nad Volaričem, porušili Vilharja v Postojni ter razstrelili kralja Petra I. v Ljubljani, nacisti pa obglavili ljutomerskega Miklošiča in uničili celo kralja Matjaža na Peci.

Pomen Globočnikove knjige je v tem, da nam na opisanih primerih predstavi spomenike kot žive pričevalce bolj ali manj burnih časov, ujetnike idej in hotenj, kakor tudi bitja z lastnimi življenji in usodami, ki so bile v mnogih primerih prav tako razgibane in dramatične kakor usode tistih, katerim so bili posvečeni.

Aleksander Žižek